

Смоліна Світлана<https://orcid.org/0000-0003-0907-2054>

Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та освітніх технологій,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: svitlanapost@ukr.net

ПОСТАТЬ УЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз постаті учителя у педагогічній спадщині Григорія Сковороди на основі повної академічної збірки творів мислителя. Актуальність дослідження зумовлена потребою сучасної педагогічної науки у ціннісних і гуманістичних орієнтирах для переосмислення ролі вчителя в умовах компетентної та особистісно зорієнтованої освіти. У центрі уваги – концепція вчительства як духовного наставництва, морального прикладу та фасилітації самопізнання учня.

Мета статті: на основі першоджерел проаналізувати постать учителя у педагогічній системі Григорія Сковороди, виявити ключові характеристики педагогічної діяльності через призму концепції «сродної праці» та визначити актуальність цих ідей для сучасної освіти.

Методологія дослідження ґрунтується на історико-педагогічному та порівняльному підходах із використанням методу аналізу, інтерпретації та теоретичного узагальнення.

Наукова новизна полягає у системному осмисленні постаті вчителя у спадщині Григорія Сковороди крізь призму сучасних освітніх концепцій: педагогіки партнерства, гуманістичної та ціннісноорієнтованої освіти.

Висновки: постать учителя у педагогічній спадщині Григорія Сковороди – це особистість, що прагне самопізнання, реалізує власне життя відповідно до внутрішнього покликання. Педагог за Григорієм Сковородою – це не транслятор знань, а духовний вихователь особистостей учнів, який спрямовує свій вплив на формування внутрішньої цілісності, моральної зрілості та гармонії людини із собою і світом. Матеріалістично орієнтоване знання у цій системі розглядається як обмежене й допоміжне, тоді як справжня мета освіти полягає у плеканні «внутрішньої людини». Отже, учитель за Григорієм Сковородою – це духовний наставник, який супроводжує виховання на шляху до душевного миру, самореалізації та повноти людського буття.

Ключові слова: Григорій Сковорода, педагогічна спадщина, особистість учителя, виховання, гуманістична педагогіка.

Постановка проблеми. Освіта України перебуває у стані реформ, упроваджується концепція «Нова українська школа». За таких умов особливої актуальності набувають такі проблеми: переосмислення ролі педагога – від транслятора знань до наставника (mentor), фасилітатора особистісного розвитку, вчителя як рушійної сили змін; пошук ціннісних орієнтирів для розвитку особистості педагога.

Вирішення проблеми професійної підготовки вчителя для НУШ може бути здійснено шляхом звернення до вітчизняної історико-педагогічної спадщини. Однією з провідних постатей вітчизняної педагогічної спадщини є Григорій Савич Сковорода (1722-1794). Його творчість, синтезуючи філософію, етику, богослов'я, педагогіку, формує оригінальну модель виховання, у якій вчитель постає не як носій знання, а як духовний наставник, співучасник процесу розвитку особистості. Постать учителя у Григорія Сковороди наділена глибоким моральним і філософським змістом. Ідеї Григорія Сковороди щодо гуманізації освітнього процесу та філософія серця є ціннісним підґрунтям для підготовки сучасного вчителя, здатного до суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Постать Григорія Савича Сковороди та його погляди були предметом вивчення таких науковців, як Д. Багалій, який першим зібрав твори Григорія Сковороди

в одному виданні [6]; М. Попович, який порівнював Григорія Сковороду із європейськими мислителями, підкреслюючи його глибокі ідеї на тлі обмеженого книгодрукування в тогочасній Україні [3]; Л. Ушкалов, який упорядкував повне академічне видання творів мислителя, надавши науковцям цінні джерела для подальших досліджень [5]; Г. Верба вивчала проблеми перекладу творів Григорія Сковороди [1] та інші. Дослідники наголошують на антропоцентризмі мислителя, його вченні про «сродну працю» та важливості самопізнання як основи розвитку особистості. Саме розвиток особистості вчителя є кроком до налагодження взаємодії з учнями. Тобто ідеї Григорія Сковороди є фундаментом для розбудови сучасної педагогіки партнерства. Водночас, постає учитель у творах Григорія Сковороди розглядається, переважно, фрагментарно, без системного зіставлення з сучасними педагогічними моделями, що зумовлює потребу в поглибленому аналізі.

Формулювання мети статті. Мета статті: на основі першоджерел проаналізувати постає учителя у педагогічній системі Григорія Сковороди, виявити ключові характеристики педагогічної діяльності через призму концепції «сродної праці» та визначити актуальність цих ідей для сучасної освіти.

Методи дослідження. Джерельну базу статті становлять тексти Григорія Сковороди, опубліковані у виданні «Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів» [5]. Для досягнення мети використано ряд теоретичних методів: історико-порівняльний – для зіставлення ідей Г. Сковороди із сучасними освітніми реаліями; герменевтичний – для інтерпретації праць мислителя; системно-структурний аналіз – для виокремлення вимог до розвитку особистості вчителя з метою підготовки вчителів до роботи в НУШ.

Виклад основного матеріалу. У центрі педагогічної концепції Г. Сковороди стоїть учитель як духовний наставник. Головною метою виховання є досягнення щастя через самопізнання. Мислитель послідовно наголошує, що істинне навчання спрямоване не стільки на засвоєння зовнішніх знань, скільки на внутрішнє пізнання людиною самої себе «*Как же същешь, не распознав себе самага?*» [5, 314]. Тобто самопізнання у Григорія Сковороди постає необхідною умовою досягнення душевного миру, спокою, гармонії, які не залежать від зовнішніх благ.

Роль учителя у цьому процесі є визначальною і специфічною. Вчитель постає, насамперед, як духовний наставник, провідник, чия педагогічна місія полягає у пробудженні внутрішнього світу, внутрішньої гармонії учня; формуванні здатності до саморефлексії. Мислитель наголошує, що справжнє знання має екзистенційний характер і не зводиться до накопичення інформації. Показовим є його твердження про те, що «*видимість*» [5, 583] – це матеріальний світ, а світ «*невидимого, або духовного ... Так само афект діє на нашу душу й зворушує її ... Щасливий, хто вільний від цих афектів. Бо в такій людині панує мир і душевний спокій*» і далі: «*той, хто наполегливо бореться з афектами та стримує їх вуздечкою розуму*» [5, 1118] є щасливою людиною. Тобто духовне є пріоритетним над матеріальним; духовна реальність визначає справжню цінність людського буття. Саме духовне приносить щастя, але для досягнення цього стану потрібна розумова робота. Отже, духовне начало у вихованні є пріоритетним, а педагогічний вплив учителя спрямовується на внутрішню працю особистості над собою.

Ці положення наукової думки Григорія Савича Сковороди концептуально суголосні ідеям Костянтина Дмитровича Ушинського про те, що країна – тіло, народ – почуття, історія – розум, а усе разом – гармонійне ціле – ідея, дух [2, 78]. В обох мислителів мета освіти виходить за межі утилітарного навчання й зосереджується на духовному вдосконаленні людини. Тобто мета освіти – це розвиток ідеї, духу. І будь-яку навчальну дисципліну варто розглядати, передусім, як засіб виховання наступного покоління, а учителя – як носія ціннісного, світоглядного впливу. Такий підхід формує уявлення про учителя як провідника у розвитку внутрішньої гармонії учня.

Ключовою для розуміння постає вчителя у педагогічній спадщині Григорія Сковороди є теза «*Щастіє наше есть мир душевный*» [5, 562]. Тобто щастя тлумачиться не як зовнішній стан добробуту чи соціального успіху, а як внутрішня гармонія особистості загалом і вчителя зокрема. Мислитель категорично заперечує матеріалістичне тлумачення щастя, наголошуючи, що «*мир душевный ... ни к коему-либо веществу не причитається; он ни золото, ни серебро, ни древо, ни огонь, ни вода, ни звѣзды, ни планеты*» [5, 562]. Тобто автор охоплює всі рівні космосу – від земних стихій до небесних тіл – щоб підкреслити, що жодна форма матеріального буття не є справжнім щастям. Тому і пріоритетним у навчанні для Григорія Сковороди є виховання, розвиток і саморозвиток особистості.

У цьому контексті мислитель порушує принципово важливу для педагогіки проблему диференціації знань. Риторичне запитання «*Кая ж приличность учить о мирѣ тѣм, коим вещественный сей мір предметом?*» [5, 562] вводить проблему розмежування між знаннями про речі (ремесло) і знаннями про людину і її душу. Перелік утилітарних дій «*сад разводить, иное плетень дѣлать, иное краски тереть*» [5, 562] – репрезентує парадигму зовнішнього, інструментального знання, яке, попри свою користь і необхідність для практичного життя, є недостатнім, непридатним для формування внутрішнього світу. Натомість завдання «*водхнутъ в душу веселіе сердца*» [5, 562] належить до сфери духовного наставництва, що не зводиться до технічних умінь. Тобто у спадщині Григорія Сковороди ми бачимо чітке розмежування між учителем-ремісником і учителем-наставником (ментором, як кажуть сьогодні). Перший обмежується передаванням зовнішніх знань й умінь, а другий спрямовує і супроводжує людину на шляху до її внутрішньої істини. Ця дихотомія безпосередньо співвідноситься із сучасним розумінням ролі педагога як ментора і фасилітатора, того, хто підтримує і спрямовує в освітньому процесі, а не лише транслятора інформації.

Більше того, Скворода зазначає, що *«Прововьдует о щастіи историк, благовѣстит химик, возвъщает путь щастія физик, логик, граматик, землемѣр, воин»* [5, 561], але чи призводять до щастя знання цих окремих дисциплін? За Григорієм Сквородою, щастя не є результатом інтелектуального засвоєння інформації; справжній учитель працює не з тілом і не з розумом, а із серцем. Серце – це духовний центр особистості, вихідна точка морального вибору, віри, свободи і відповідальності. Учитель не має нав'язувати істину, а допомагає учневі відкрити її в собі, що цілком відповідає сучасному фасилітаційному підходу в освіті.

Особливе місце у педагогічній спадщині Григорія Сквороди посідає вчення про «сродну працю». Мислитель наголошує, що важливою педагогічною функцією вчителя є сприяння відкриттю «сродної праці»: *«сродное Дѣло есть ... сладчайшее Пиршество»* [5, 173], тобто діяльність, яка відповідає внутрішній природі людини, є джерелом радості і самореалізації. У *«Саді божественних пісень»* ця ідея доповнюється заклик до внутрішнього пошуку, читаємо: *«Глянь пожалуй внутрь тебе! сыщешь друга внутрь себе»* [5, 81]. Учитель у такій системі допомагає учневі розпізнати власні нахили й покликання, не нав'язуючи соціально престижних або зовнішньо успішних моделей. Ця ідея безпосередньо корелює із сучасною концепцією індивідуальної освітньої траєкторії та антропоцентричним підходом, відповідно до яких освіта має враховувати унікальність кожної особистості.

Діалог як форма взаємодії між учителем і учнем є ще однією ключовою рисою педагогіки Григорія Сквороди. Через діалог реалізується принцип партнерства, що в сучасній педагогіці розглядається як основа розвитку критичного мислення, автономії та суб'єктності учня.

Звернення до педагогічної спадщини Григорія Сквороди дає змогу виявити її концептуальну близькість до актуальних сьогодні гуманістичного, холистичного, компетентнісного підходів. Передусім, ідея про учителя як духовного наставника, тобто пріоритет виховання над навчанням, корелює з концепціями гуманістичної педагогіки [8], де педагог виступає фасилітатором особистісного зростання, а не контролером навчальних результатів. Подібно до Григорія Сквороди, гуманістична педагогіка виходить з переконання, що джерело розвитку закладене всередині особистості, а завдання вчителя полягає у створенні умов для його розкриття.

Принцип «сродної праці» Григорія Сквороди є спорідненим із сучасним підходом індивідуалізації у навчанні, самореалізації й концепції антропоцентризму. Важливим також є зіставлення концепції «серця» із актуальним сьогодні соціально-емоційним навчанням (SEL) [7]. Для Григорія Сквороди серце є центром свободи й морального вибору, тоді як сучасна педагогіка осмислює цю сферу як простір формування емоційної зрілості, емпатії, відповідальності.

Окрім того, концепція «серця», суголосна педагогіці травмоцутливості (Trauma-Sensitive Pedagogy) [4], яка акцентує увагу на внутрішньому стані дитини, безпеці, підтримці, що є умовами ефективного навчання. Хоча Григорій Скворода не використовує відповідної термінології, проте його антропологічні й етичні засади дозволяють розглядати мислителя як одного з предтеч цього напрямку.

Педагогічні погляди Григорія Сквороди формувалися на перетині античної філософської традиції, християнства та барокової культури XVIII ст., що вплинуло на багатогранність його ідей загалом і педагогічної спадщини зокрема. Учитель у його концепції – це не просто соціальна, професійна функція, а духовний стан, покликання. Тобто вчитель за Сквородою, це, передусім, людина, яка пізнала себе і живе у згоді із власним покликанням. Педагогіка Григорія Сквороди має екзистенційний та етичний характер, а не суто дидактичний. У пріоритеті – духовне виховання. Матеріалістичне знання є обмеженим, потрібно розвивати внутрішню духовну гармонію, що приведе до щастя. Тобто справжній учитель – це той, хто веде до миру душевного, до повноти людського буття.

Підводячи підсумки, зазначимо, що проведений аналіз педагогічної спадщини Григорія Сквороди на матеріалі його повного зібрання творів дає підстави стверджувати, що постать учителя у його працях зображена як цілісна духовно-моральна модель, сутнісно відмінна від утилітарного розуміння педагогічної діяльності. Учитель у концепції Григорія Сквороди – це, передусім, особистість, зорієнтована на самопізнання, внутрішню свободу та реалізацію власного життя відповідно до «сродної праці», що і є вихованням, моделлю для розвитку і саморозвитку для здобувачів освіти.

Ключовою характеристикою педагогічної діяльності, осмисленої крізь призму вчення про «сродну працю», є спрямованість учителя не на формування зовнішньо успішної, соціально адаптованої людини, а на виховання внутрішньо цілісної особистості, здатної до морального вибору, відповідальності, саморефлексії, душевного миру. Матеріалістично орієнтоване знання у цій системі розглядається як необхідне, але обмежене й допоміжне; справжня ж мета освіти полягає у плеканні «внутрішньої людини», її духовної зрілості та гармонії із собою і світом.

Педагог за Григорієм Сквородою не є транслятором знань. Його роль полягає духовному наставництві, фасилітації самопізнання учня та супроводі його на шляху до відкриття власного покликання. Діалогічний характер взаємодії між учителем і вихованцем, акцент на «серці» як центрі моральної сутності людини, а також пріоритет виховання над навчанням, формують педагогічну модель, що ґрунтується на довірі, партнерстві та внутрішній свободі і відповідальності.

Зіставлення ідей Григорія Сквороди із сучасними освітніми концепціями – педагогікою партнерства, гуманістичною та ціннісноорієнтованою освітою, соціально-емоційним навчанням і травмоцутливою педагогікою засвідчує їхню концептуальну співзвучність й актуальність. Адже учитель НУШ має створювати умови для розкриття внутрішнього потенціалу учня, а не лише сприяти засвоєнню програмного матеріалу.

Отже, педагогічна спадщина Григорія Сковорода зберігає високу методологічну і практичну значущість для сучасної теорії і практики освіти. Подальші наукові розвідки доцільно спрямовувати на поглиблений компаративний аналіз його ідей у контексті реформування освіти, зокрема у площині ціннісного виховання, індивідуалізації навчання та формування педагогічної культури вчителя у Новій українській школі.

References

1. Верба Г. Г. Григорій Сковорода на межі тисячоліть: проблема перекладу. *Київська старовина*. 2001. № 1. С. 183–191; № 2. С. 156–169.
Verba, H. H. (2001). Hryhorii Skovoroda na mezhi tysiacholit: problema perekladu [Grigory Skovoroda at the turn of the millennium: the problem of translation]. *Kyivska starovyna – Kyiv Antiquities*. Kyiv, Ukraine, 1, 183–191; 2, 156–169. [in Ukrainian].
2. Ушинский К. Д. Собрание сочинений в 11 томах / ред.: Еголин А. М. Т. 1. Москва, Ленинград: Академия педагогических наук РСФСР. Институт теории и истории педагогики. 1948.
Ushynskiy, K. D. (1948). Sobranie sochineniy v 11 tomakh [Collected works in 11 volumes] / red.: Eholyn A. M. T. 1. Moskva, Lenynhrad, Russia: Akademyia pedahohycheskykh nauk RSFSR. Ynstytut teoryu y ystoryu pedahohyky. [in Russian].
3. Попович М. В. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів своєї доби. *Наукові записки НаУКМА. Гуманітарні науки*. 2003. № 22(1). С. 91–103.
Popovych, M. V. (2003). Hryhorii Skovoroda na tli filosofsko-relihiinykh rukhiv svoiei doby [Grigory Skovoroda against the backdrop of the philosophical and religious movements of his time]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Humanitarni nauky – Scientific Notes of NaUKMA. Humanities*. Kyiv, Ukraine, 22(1), 91–103. [in Ukrainian].
4. Пометун О. І. Що таке травмо-інформована педагогіка і чого вона потребує від вчителя. *Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу: збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (07 березня 2025 р.)*. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В. 2025. С. 257–261.
Pometun, O. I. (2025). Shcho take travmo-informovana pedahohika i choho вона potrebuie vid vchytelia [What is trauma-informed pedagogy and what does it require from teachers]. *Bezpechne osvitnie seredovyshche: novi vyklyky ta suchasni rishennia v umovakh voiennoho i povoiennoho chasu: zbirnyk naukovykh statei, tez dopovidei ta inshykh materialiv III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (07 bereznia 2025 r.)* [Safe educational environment: new challenges and modern solutions in wartime and post-war conditions: a collection of scientific articles, abstracts of reports, and other materials from the III All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (March 7, 2025)]. Ternopil, Ukraine: FOP Osadtsa Yu. V. 257–261. [in Ukrainian].
5. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів /ред. Л. Ушкалов. Едмонтон; Торонто: Вид-во Канад. ін-ту укр. студій; Харків: Майдан. 2011. 1398 с.
Skovoroda, H. (2011). Povna akademichna zbirka tvoriv [Complete academic collection of works] /red. L. Ushkalov. Edmonton; Toronto: Vyd-vo Kanad. in-tu ukr. studii; Kharkiv, Ukraine: Maidan. 1398. [in Ukrainian].
6. Сковорода Г. С. Сочинения / ред. Д. И. Багaley, юбилейное изд., 1794–1894; Т. 7. Харьков: Тип. Губ. Правления. 1894. 635 с.
Skovoroda, H. S. (1894). Sochineniya [Compositions] / red. D. Y. Bahalei, yubyleinoe yzd., 1794–1894; T. 7. Kharkov, Ukraine: Typ. Hub. Pravleniya. 635. [in Russian].
7. Elias, M. J., Zins, J. E., Weissberg, R. P., Frey, K. S., Greenberg, M. T., Haynes, N. M., Kessler, R., Schwab-Stone, M. E. & Shriver, T. P. (1997). Promoting social and emotional learning: Guidelines for educators (PDF). Association for Supervision and Curriculum Development. Retrieved from: <https://earlylearningfocus.org/wp-content/uploads/2019/12/promoting-social-and-emotional-learning-1.pdf> (дата звернення: 21.12.2025).
8. Maslow, A. H. (1954). Motivation and personality (справа доступна як PDF). Harper & Row. Retrieved from: <https://www.holybooks.com/wp-content/uploads/Motivation-and-Personality-Maslow.pdf> (дата звернення: 21.12.2025).

Smolina Svitlana

<https://orcid.org/0000-0003-0907-2054>

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Foreign Philology and Educational Technologies,
T. H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: svitlanapost@ukr.net

A TEACHER IN THE PEDAGOGICAL LEGACY OF HRYHORII SKOVORODA

This article provides a historical and pedagogical analysis of the figure of a teacher in the pedagogical legacy of Hryhorii Skovoroda based on a complete academic collection of his works. The relevance of the study is determined by the need of modern pedagogical science for value-based and humanistic guidelines for rethinking the role of the teacher in the context of competence-based and personality-oriented education. The focus is on the concept of teaching as spiritual guidance, moral example, and facilitation of self-identification of a student.

***The purpose** of the article is to analyze the figure of the teacher in Hryhorii Skovoroda's pedagogical system on the basis of his works, to identify the key characteristics of pedagogical activity through the prism of the concept of «srodnoi pratsi» (congenial labor), and to determine the relevance of these ideas for modern education.*

***The research methodology** is based on historical-pedagogical and comparative approaches using the methods of analysis, interpretation, and theoretical generalization.*

***The scientific novelty** lies in the systematic understanding of the figure of a teacher in the legacy of Hryhorii Skovoroda through the prism of modern educational concepts: pedagogy of partnership, humanistic and value-oriented education.*

***Conclusions:** a teacher in the pedagogical legacy of Hryhorii Skovoroda is a personality who strives for self-knowledge and realizes his own life in accordance with his inner calling. According to Hryhorii Skovoroda, a teacher is not a transmitter of knowledge, but a spiritual educator of students' personalities, who directs his influence towards the formation of inner integrity, moral maturity, and harmony inside a person and with the world. Materialistically oriented knowledge in this system is considered limited and auxiliary, while the true goal of education is to nurture the «inner person». Thus, according to Hryhorii Skovoroda, a teacher is a spiritual mentor who accompanies students on the path to peace of mind, self-realization, and the fullness of human existence.*

***Keywords:** Hryhorii Skovoroda, pedagogical legacy, teacher's personality, moral education, humanistic pedagogy.*

Стаття надійшла до редакції 29.11.2025 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **Зайченко Н. І.**